

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ГРИГОР Олег Олександрович

УДК [32:316.652.2](043.3)

**ПОЛІТИЧНИЙ КОНСЕНСУС:
ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант — доктор політичних наук, професор
КОРНІЄНКО Валерій Олександрович,
Вінницький національний технічний університет, кафедра суспільно-політичних наук, завідувач

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
АРАБАДЖИЄВ Дмитро Юрійович,
Національний університет «Запорізька політехніка», кафедра загальноправових та політичних наук, завідувач;

доктор політичних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Борис Леонідович,
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», історичний факультет, декан;

доктор політичних наук, професор
СМОЛЯНЮК Володимир Федорович,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кафедра політичних технологій, завідувач.

Захист відбудеться 19 грудня 2019 року о 12 год. на засіданні спеціалізованої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 19 листопада 2019 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соціально-політичний розвиток неминує породжує конфлікти, протиріччя, розбіжності, зіткнення інтересів у різних сферах суспільного життя. Сучасні політичні процеси, військові конфлікти та зіткнення, що періодично спалахують у різних регіонах світу, актуалізують проблему політичного консенсусу – принципу, процедури і методології пошуку взаємної згоди, єдності, спільності позицій конфліктуючих сторін, знаходження та реалізації конструктивного рішення. Досягнення консенсусу є однією з ключових функцій політики. Інтегративні функції політики здійснюються через складний механізм влади та управління як спосіб соціалізації інтересів суспільства, суттєвий фактор стримування деструктивного впливу соціальних відмінностей на функціонування суспільного організму, виявлення ресурсів підтримки рівноваги й стабільності політичної системи суспільства.

У політиці загалом проявляються та відображаються відмінні інтереси соціальних груп, верств, організацій, партій, рухів, націй тощо. Саме у політиці ці інтереси зіштовхуються, протиставляються, узгоджуються, підпорядковуються, зрештою слугують причиною, мотивом, умовним джерелом суспільно-політичних дій суб'єктів суспільного життя. Поглиблення й загострення суперечливих інтересів – головна й немінуча причина соціально-політичних конфліктів. Водночас, як свідчить світовий досвід, громадянська згода, толерантність, компроміс, консенсус – ті фундаментальні засади високорозвиненого суспільства і демократичної правової держави, що вирізняють їх саме за ставленням до кризових явищ та конфліктів у політиці. Тому однією з визначальних проблем проведення реформ в Україні також є пошук шляхів і засобів досягнення політичного консенсусу в процесі розвитку громадянського суспільства і правової держави.

Однак сьогодні теоретична думка й суспільна практика виявилися недостатньо підготовленими до практичного створення механізмів прийняття суспільно-значимих рішень із позицій політичного консенсусу, тобто такого підходу, який би базувався на стабільній злагоді, досягнутій усіма сторонами. Практична потреба у налагодженні механізму реальних консенсусних стосунків у суспільстві стимулює дослідження цієї проблеми політичною наукою.

Консенсус базується на об'єднанні конфліктуючих сил навколо спільних для суспільства й держави (чи держав) інтересів, реалізація яких забезпечує спільну життєдіяльність, розгортає горизонти перспективного розвитку. Впровадження певного процесу й прийняття політичного рішення методом консенсусу передбачає нове розуміння людського потенціалу політики.

Актуалізація дослідження проблеми консенсусу у зарубіжній філософсько-політологічній літературі ХХ ст. пов'язана з іменами Г. Алмонда, Х. Арендт, Р. Арона, Д. Белла, Б. Бербера, І. Берліна, Ф. Броделя, В. Брукса, З. Бжезинського, М. Вебера, С. Верби, Р. Дарендорфа, Ю. Габермаса, Ф. Гайека, С. Гантінгтона, Х.-О. Гассета, К. Гастейгера, Д. Гелда, Е. Гіденса, О. Гофье, Р. Даля, Н. Дейвіса, Дж. Ділі, Д. Драйзека, К. Ендо, Г. Ерме, Т. Карла,

Г. Кісінджера, А. Лейпхарта, І. Лінца, Г. Мейнса, Г. Моргентау, Дж. Нагель, Н. Най, Р. Нібура, К. Поппера, Д. Пруйта, Дж. Розентау, Дж. Рубіна, Дж. Сороса, П. Сорокіна, Е. Тоффлера, Ф. Шміттєра та інших.

Вагомий вклад у дослідження проблеми, що розглядається, внесли також сучасні українські філософи, юристи, соціологи, політологи, зокрема, І. Алексеєнко, В. Андрущенко, Т. Андрущенко, Д. Арабаджієв, О. Бабкіна, Є. Базовкін, В. Бакіров, В. Бебик, В. Бех, І. Бідзюра, В. Бортніков, І. Варзар, К. Ващенко, П. Вознюк, В. Воронкова, І. Воронов, В. Бусленко, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, Н. Дембіцька, Б. Дем'яненко, В. Денисенко, М. Дмитренко, Г. Зеленько, В. Зимогляд, В. Євтух, А. Карась, В. Кіпень, В. Клімов, А. Кормич, А. Колодій, В. Корнієнко, О. Картунов, В. Кремень, А. Лузан, Н. Латигіна, Т. Мармазова, В. Мельник, М. Михальченко, О. Мироненко, Л. Нагорна, І. Оніщенко, М. Остапенко, В. Пазенок, М. Пірен, О. Поволокіна, Г. Почепцов, І. Поліщук, В. Речицький, М. Рибачук, Н. Ротар, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Савельєв, О. Скрипнюк, В. Смолянук, Т. Татаренко, С. Телешун, Л. Угрин, О. Фісун, О. Чемшит, Ю. Шайгородський, Ю. Шемшученко, М. Шепелєв, П. Шляхтун, В. Якушик та інші.

У той же час в українській політичній науці консенсус трактують зазвичай в межах конфліктології – або як статичну характеристику плюралістичної демократії, або як одну з форм розв'язання вже наявного конфлікту. Існує також низка питань, на які сучасна політична наука ще не має аргументованих відповідей. Першочерговими серед них є теоретико-методологічні засади дослідження політичного консенсусу як елемента політичної культури суспільства та особистості; визначення суб'єкта та об'єкта політичного консенсусу; осмислення природи політичного консенсусу як принципу, стратегії та технології політичного мислення і дії; визначення місця і ролі консенсусної демократії в умовах перехідних суспільств тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 грудня 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є виявлення основних тенденцій, змісту, особливостей формування та шляхів реалізації політичного консенсусу як важливої умови сучасного демократичного суспільного розвитку. Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати існуючі концептуальні підстави аналізу категорії «консенсус» в сучасному міждисциплінарному дискурсі;
- з'ясувати типологію, функції та рівні політичного консенсусу;
- визначити основні сфери реалізації політичного консенсусу;

— дослідити історичну еволюцію ідеї консенсусу в період античності, середньовіччя, в епоху Просвітництва та Ренесансу;

— показати плюралістичне розуміння природи та сутності політичного консенсусу мислителями XIX–XX ст.;

— розкрити сутність феномену глобалізації як сучасного детермінуючого чинника політичного консенсусу;

— встановити основні проблеми пошуку політичного консенсусу в період глобального протистояння двох світових систем;

— осмислити роль міжкультурних комунікацій у впровадженні консенсусного підходу;

— показати діалектичний зв'язок демократичного розвитку та політичного консенсусу;

— розкрити практичну природу політичного консенсусу в розв'язанні конфліктних ситуацій в сучасному світі;

— визначити роль дипломатії як ефективного засобу досягнення політичного консенсусу;

— з'ясувати розуміння культури політичного консенсусу в Україні як світоглядної та практичної проблеми;

— осмислити місце та значущість української політико-владної еліти в системі консенсусної взаємодії зі суспільством;

— розкрити сутність політичного діалогу між владою і громадянським суспільством як важливої основи формування консенсусу в українському суспільстві.

Об'єкт дослідження – політичний консенсус як принцип демократичного управління суспільством.

Предмет дослідження – детермінанти формування та основи реалізації політичного консенсусу в умовах сучасного суспільного розвитку

Методи дослідження ґрунтуються на використанні філософських, загальнонаукових принципів та підходів, конкретно-наукових методів пізнання, що дозволяє комплексно і всебічно осмислити феномен політичного консенсусу. Вагомими для досягнення інтегрального знання про предмет дослідження є принципи науковості, об'єктивності, діалектичності, системності, плюралізму, послідовності, концептуальності, єдності теоретичного та історичного в пізнанні.

Дослідження ґрунтується на таких методологічних підходах: історичному – для розуміння еволюції ідеї консенсусу, виокремлення основних етапів в його трактуванні, врахування впливу культурно-історичних факторів на його зміст; комплексному – для дослідження феномену політичного консенсусу як цілісного явища, єдності різних характеристик, сторін й аспектів, що сформували його специфічний зміст; системному – завдяки якому об'єктом дослідження постають ідеї, погляди, теорії, концепції політичного консенсусу в системній єдності; політико-аксіологічному – для осмислення норм, цінностей та ціннісних орієнтацій, які певною мірою визначали параметри владно-громадського діалогу в сучасній Україні.

Теоретико-методологічне осмислення феномену політичного консенсусу передбачає також використання евристичного потенціалу методів, зокрема діалектичного, що зорієнтований на пізнання цього феномену в розвитку. Для виявлення загального й особливого у формуванні політичного консенсусу використовувався порівняльно-історичний метод, який уможливив систематизацію досвіду застосування консенсусного підходу для розв'язання важливих політичних проблем і виходу з конфліктних ситуацій.

Структурно-функціональний метод дав змогу виявити особливості розвитку та формування політичного консенсусу для розв'язання важливих політичних проблем, характерних для періоду масштабних перетворень, перехідних етапів від авторитаризму до демократії. Аксиологічний метод сприяв виявленню визначальних ціннісних орієнтацій суб'єктів конфлікту, їх налаштованість на конструктивний чи деструктивний характер її розв'язання. Результатом застосування системного методу стало виявлення можливостей політичного консенсусу в системі важливих державотворчих чинників, формування і збереження якого надає нових якостей усій політичній системі.

У дисертації використовуються також загальнонаукові методи дослідження – гіпотетико-дедуктивний, аналізу й синтезу, аналогії, типологізації, узагальнення. Спеціальні методи політичної науки представлені ситуаційним політичним аналізом, проблемним методом, методом наступності, індивідуалізації. Вони відіграють суттєву роль у характеристиці генези розуміння сутності політичного консенсусу та його форм. Застосування зазначених методів забезпечило органічну єдність теорії та практики, поєднання критичного і раціонального, ретроспективного і логічного підходів. Їх застосування допомогло виділити ключові суперечності та причинно-наслідкові зв'язки, умови розв'язання важливих конфліктних проблем за допомогою консенсусного підходу.

Проведене дослідження спирається на емпіричну основу, елементами якої є аналітичні підсумки і прогнози, соціологічні опитування, проведені Інститутом соціології НАН України, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в розробці автором концептуальних положень, які характеризують нову роль інституту громадянської злагоди, консенсусних механізмів, з урахуванням особливостей суспільного розвитку, в контексті завдань українського суспільства щодо подолання конфронтаційності й нетерпимості в політичному житті. Серед ключових положень дисертації обґрунтовано, що саме готовість до компромісу в умовах небезпечної конфліктної ситуації, врахування інтересів меншості, узгодження протиріч і суперечностей, діалогічне суперництво є важливими умовами демократичного політичного співжиття.

Вперше:

— запропоновано підхід, за яким базові основи консенсусу створюються в результаті цілеспрямованої політики демократизації суспільного життя, а не визрівають в умовах антидемократичних режимів; за умов демократичного

розвитку суспільства, консенсус є універсальним засобом розв'язання політичних конфліктів та існує на всіх стадіях регулювання політичних відносин;

— сформульовано концепт, суть якого в тому, що дієздатність консенсусу перевіряється саме в кризових ситуаціях, які ставлять під сумнів його уявну очевидність. Політичний консенсус є важливим інструментом політики як сфери суспільної життєдіяльності, що формується саме внаслідок необхідності узгоджувати, підпорядковувати суперечливі групові інтереси інтересу спільному, збереженню єдності та цілісності розшарованого суспільства; це також засіб організації та підтримання порядку в суспільстві, досягнення громадянської злагоди, спосіб цивілізованого вирішення конфліктів і стабілізації суспільно-політичних процесів з метою запобігання загрози розпаду держави та утвердження сталого розвитку сучасного суспільства;

— обґрунтовано, що політичний консенсус є новим підходом розв'язання суспільних проблем, універсальним демократичним принципом вирішення гострих політичних суперечностей і конфліктів; добровільність і консенсуальність погоджувальних процедур визначають їх результат саме як згоду, а не просто як позитивний результат – вирішення протиріччя;

— доведено взаємозв'язок феномену політичного консенсусу з рівнем політичної культури та свідомості. Культура політичного консенсусу розглядається як спосіб персональної та групової політичної ідентифікації, за допомогою якої відбувається єднання з іншими, а також усвідомлення, збереження, укріплення власної політичної позиції на новому «консенсусному» рівні;

— з'ясовано, що відсутність консенсусної згоди в українському суспільстві зумовлена посттоталітарною політичною культурою, слабкістю консенсусних традицій, політичних партій та еліт тощо. У цьому розумінні «консенсус» є технологією реалізації демократичного способу життя, а його базисною основою слід вважати терпимість і толерантність. Консенсус за сутністю передбачає єднання суспільства довкола базових цінностей та принципів, укладення певного суспільного договору, тому його справедливо вважати важливою політичною цінністю суспільства;

— виявлено детермінованість політичного консенсусу сукупністю об'єктивних умов та суб'єктивних чинників. З одного боку, спостерігається певна недовіра до консенсусу як політичного інструменту, який за умов споживацького сприйняття політики, учасникам політичного процесу представляється найбільш витратною за часом, ресурсам і неочевидністю власної користі. Однак наскільки в суспільстві є потреба в стабільному розвитку, нормальних умовах внутрішньої та зовнішньої безпеки, стійкості демократичних інститутів влади, настільки затребувана й консенсусна форма політичної взаємодії всіх учасників політичних відносин;

— доведено, що саме консенсусні стратегії за сучасних умов є найраціональнішим способом вирішення складних політичних конфліктів. Проблеми реалізації політичного консенсусу в умовах сучасного суспільства

повинні носити комплексний характер, не обмежуючись лише політичними відносинами, а розв'язувати широке коло протиріч у економічній, соціокультурній та духовній сферах суспільства.

Поглиблено:

— аналіз окремих аспектів політичного консенсусу та практики його застосування, а саме особливості концептуалізації феномену політичного консенсусу в умовах глобалізаційних процесів сучасного світу. Зміни світових реалій об'єктивно детермінують формування консенсусу як принципу політичної взаємодії, досягнення якого слід розглядати нині і як головну мету, і як технологію розв'язання гострих політичних ситуацій;

— методологічну позицію, згідно з якою мотиваційним чинником формування та реалізації політичного консенсусу є політичні цінності та установки суспільної свідомості. Політологічне трактування консенсусу спирається на наявність чи акцентування певних базових політичних цінностей і норм, які поділяють усі головні політичні актори. Консенсус сприяє трансформуванню авторитарної влади на авторитет;

— розуміння змісту й особливостей глобальних проблем сучасності та значення консенсусної парадигми в контексті їх розв'язання. Показано, що в умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами та цивілізаціями, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем;

— окремі аспекти формування і впровадження різних форм реалізації консенсусу: суспільні форуми, конференції, «круглі столи», приватні бесіди, дискусії у пресі, в Інтернеті, створення міжнародних тимчасових суспільних об'єднань для вирішення конкретних завдань. Ефективна дипломатія є одним із дієвих засобів і механізмів формування консенсусу й досягнення на його основі стабільності, миру, співробітництва.

Набули подальшого розвитку:

— наукова позиція, згідно з якою дослідження формування політичного консенсусу має спиратися на міждисциплінарний підхід, що охоплює в гуманітарній сфері політологію, політичну етику, політичну соціологію, політичну психологію, політичну культурологію, державне управління тощо;

— аргументація, згідно з якою політичний консенсус є не тільки запорукою сталого розвитку внутрішньої економіки й добросусідських зв'язків з партнерськими країнами, він також забезпечує розвиток культурного різноманіття на базі спільних цінностей солідарності, ненасильства, терпимості. У сфері міжнародних відносин консенсус набув поширення як інститут і метод вирішення спорів;

— осмислення значущості внутрішньоелітного консенсусу для розбудови української держави. Показано, що саме від здатності владної еліти використовувати консенсусні підходи до розв'язання важливих політичних

проблем у суспільстві залежить їх підтримка та легітимація, можливість запобігти насильству при проведенні реформ в країні;

— положення щодо необхідності налагодження реального політичного діалогу між владою і громадянським суспільством як важливого чинника утвердження принципів політичного консенсусу в українському суспільстві. Відносна стабілізація українського соціуму в умовах демократичного реформування може бути досягнута завдяки консолідації основних соціальних сил навколо конкретного курсу перетворень.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів визначається можливостями їх застосування в науковій, навчальній та суспільно-політичній діяльності. Дослідження формує передумови для глибокого й всебічного осмислення ідей консенсуальної демократії, а саме: первинності суспільної та національної згоди, інтересів людини і громадянина в порівнянні з ідеєю соціальної конфронтації та інтересів держави, а також формування в суспільній практиці процедур налагодження і збереження політичного консенсусу. Результати, отримані в рамках дослідження, можуть сприяти подальшій розробці теоретичних і практичних проблем застосування консенсусу в українській політиці та служити орієнтиром для нових наукових розвідок. Використання й узагальнення матеріалів дисертації розширює сферу наукового знання в галузі вітчизняної політичної науки, зокрема політичної аксіології, теорії демократизації та політичної модернізації, політичної конфліктології.

Вироблені пропозиції можуть мати значимість для вдосконалення законотворчої діяльності органів публічної влади, в рамках договірних відносин між політичними суб'єктами, а також загалом – в оновленні сучасних політико-культурних та ідеологічних основ державного будівництва. Консенсусний підхід, розвинений у дисертації, може скласти основи для подальшого розвитку культури громадянської ініціативи, демократичної участі лідерів думок, аналітичних центрів, суспільних рухів і громадських об'єднань у політичних відносинах і процесах.

Результати дисертаційної роботи можуть використовуватися при написанні наукових праць, навчальних посібників, підготовці матеріалів до нормативних і спеціальних курсів: «Політологія», «Конфліктологія», «Політична історія», «Історія політичної думки», «Історія політичних і правових вчень», «Політична психологія», «Політична культура», «Соціологія політики» та інші.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження одержані автором самостійно. У колективній монографії «Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь» (Черкаси, 2016) – особистим внеском здобувача є аналіз політичного консенсусу як платформи сталого розвитку (0,57 д.а. зі загального обсягу 1,4 д.а. наукової статті у співавторстві з Бойко А. І.). У колективній монографії «Глобальне партнерство в парадигмі сталого розвитку: освіта, технології, інновації» (Черкаси, 2017) – особистим внеском здобувача є осмислення глобального партнерства, зокрема освітніх проблем через сучасний консенсусний підхід (0,5 д.а. зі загального обсягу 26,7 д.а.). У колективній монографії «Global Partnership for Local Sustainable

Development: Modern Trends and Best Practices» за заг. ред. Л. О. Петкової, Анджей Кринські (Ченстохова, 2018) особистим внеском здобувача є окреслення викликів глобалізації, суспільства масового споживання для сучасних демократичних практик політичного консенсусу (0,5 д.а. зі загального обсягу 15,2 д.а.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах: II Міжнародна науково-практична конференція «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (28 лютого 2014 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Політика і духовність в умовах глобальних викликів» (2 квітня 2014 р., м. Київ); IV Міжнародні Драгоманівські читання: до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова (16–17 квітня 2015 р., м. Київ); Одинадцяті юридичні читання «Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (21–22 травня 2015 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти» (25-26 лютого 2016 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні» (15 листопада 2016 р., м. Вінниця); Міжнародна наукова конференція Тринадцяті юридичні читання «Українська державність: кризь призму часу (до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.)» (24-25 травня 2018 р., м. Київ); XIX Міжнародна науково-практична конференція «Теорія і практика сучасної економіки» (19 жовтня 2018 р., м. Черкаси); V науково-практична конференція «Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект» (28–29 березня 2019 р., м. Черкаси); Науково-практична конференція «Значення культурної практики в освітньому процесі університету» (31 травня – 1 червня 2019 р., Київ-Новгород-Сіверський).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 28 наукових праць, серед яких одноосібна монографія (20,63 д.а.), 8 статей у наукових фахових виданнях України з політичних наук, 12 статей у фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, 7 наукових праць засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація викладена на 441 сторінці машинописного тексту, складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг основного тексту складає 351 сторінку друкованого тексту. Список використаних джерел містить 572 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет дослідження, його мету та завдання, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення, вказано форми апробації, наведено відомості про структуру дисертації.

У першому розділі – «**Теоретико-методологічні засади дослідження політичного консенсусу**» – проаналізовано основні наукові підходи до розуміння сутності феномену політичного консенсусу, визначено його типологію, функції та рівні, показано основні сфери реалізації політичного консенсусу в суспільстві.

У підрозділі 1.1 – «*Концептуалізація категорії «консенсус» у міждисциплінарному науковому дискурсі*» – на основі наявної джерельної бази з'ясовано, що консенсус в усіх його проявах є обов'язковим елементом громадянського суспільства та правової держави, а розвиток їх консенсусних засад є необхідним вектором розвитку демократії. Термін «консенсус» походить від латинського «consensus» – згода, співучасть. Автор вважає, що концептуально консенсус є станом масової, колективної й індивідуальної свідомості з орієнтацією індивідів на принципи і стратегію соціального партнерства, соціальний діалог, різноманітні практики суспільно-політичної комунікації.

Дисертант на основі аналізу наукових праць доходить висновку, що при усій значущості внеску вітчизняної та зарубіжної політичної науки у розробку теорії консенсусу, змістовне трактування поняття та функцій політичного консенсусу розроблено недостатньо; політичний консенсус залишається не відокремленим з функцій регулювання політичного конфлікту у конфліктній парадигмі; недостатньо з'ясовані підвалини для прийняття консенсусу в якості моделі політичної дії суб'єктів. Попри широку наукову дискусію теорія політичного консенсусу не отримала відповідного рівня наукової розробки.

Як наукова категорія «консенсус» використовується цілою низкою соціальних наук: юриспруденцією, соціологією, конфліктологією, психологією, політологією тощо. Кожна з цих наук визначає та аналізує поняття «консенсус» по-різному. Зокрема, соціологи вважають, що консенсус слугує основою для формування суспільно-політичної думки. Консенсус слід вважати важливою формою комунікації індивідів, різноманітних соціальних груп, політичних партій тощо, який припускає в ідеальній сфері схожість ціннісно-орієнтаційних установок, об'єктивованих у їх узгоджених діях. У політичному контексті трактування консенсусу пов'язано зі способом прийняття важливих політичних рішень на основі порозуміння між учасниками конфлікту. У ширшому сенсі – це налагодження у масштабах суспільства громадянської згоди щодо найважливіших аспектів його порядку, виражена в діях.

У підрозділі 1.2 – «*Типологія, функції та рівні політичного консенсусу*» – дисертантом обґрунтовано, що політичний консенсус є складним феноменом, який має відповідну структуру і наповнений різноманітним змістом, а власне розвиток людських спільнот відбувається завдяки діалектиці конфлікту та консенсусу. Водночас конфлікт може бути корисним тоді, коли відбувається на основі закріплених законодавчо норм і правил. В іншому випадку він починає загрожувати суспільній єдності, набувати регресивного, руйнівного характеру.

Автор відзначає, що класифікувати консенсус можна за ступенем стійкості, розділяючи його на кон'юнктурні, тимчасові й стійкі типи. Зокрема кон'юнктурний консенсус направлений на конкретне питання і залежить від

наявності певного набору факторів. Консенсус такого типу найчастіше зустрічається в перехідному, кризовому суспільстві. Існують також різні суб'єкти, рівні, характер консенсусу, відмінності у способах його формування та підтримки в стабільних і нестабільних суспільних системах. Згода всередині еліти відрізняється від загальнонаціональної, загальногромадянської згоди, яка не має точного визначення і кількісного виміру.

У дисертації також наголошується на необхідності розрізняти матеріальний та формальний консенсус – в соціальній реальності вони можуть бути присутніми одночасно. Матеріальний консенсус пов'язаний з угодою між представниками влади щодо прийняття взаємовигідних політичних рішень. Формальний консенсус – ширше поняття угоди, яка торкається політичної системи загалом та способів планування. У сучасній політології розрізняють ще два види політичного консенсусу: персоніфікований і громадянський. Персоніфікований консенсус поширюється на тих осіб, які обіймають ключові позиції в державних, громадських органах і приймають рішення, що впливають на життєдіяльність людей. У громадянському суспільстві високим є ризик заміщення істинного консенсусу хибним, що загрожує авторитаризмом у державному управлінні. Різниця ж між ними повинна визначатися шляхом широкого політичного дискурсу. Типи консенсусу виділяються й за іншими ознаками: а) за темпоральною ознакою – вони можуть бути довготривалими і короткостроковими; б) з точки зору перспективи – стратегічними і тактичними; в) за кінцевою метою – кон'юнктурними й принциповими. У межах громадянської згоди розрізняються: ціннісний чи базовий консенсус на рівні суспільства загалом; процесуальний консенсус на рівні стосунків між партіями, рухами, елітами щодо правил гри на політичній сцені, тобто певних засобів і способів досягнення влади, порядку прийняття і реалізації рішень; позитивний консенсус – схвалення окремих заходів, процедур, прагнення до тих чи інших перетворень; негативний консенсус – неприйняття існуючого стану, норм, цінностей, владарюючих еліт тощо.

Виходячи з можливості досягнення угод і формування консенсусу, дисертантом виокремлено три об'єкти: кінцева мета, яка складає фактично цілісну систему уявлень; наявність певних процедур, усталених правил гри; особливості урядової політики й конкретне державне керівництво. Таким чином, консенсус вважається універсальним й унікальним демократичним принципом й одночасно методом регуляції та розв'язання конфліктних ситуацій.

У підрозділі 1.3 – «Основні сфери реалізації політичного консенсусу» – дисертант підсумовує, що політичний консенсус має місце і реалізується там, де відбувається перетин (зіткнення) політичних інтересів як всередині держави (суспільства), так і на міжнародному рівні. Враховуючи загальну установку на виокремлення таких сфер суспільного життя як виробничу (економічну), соціально-політичну, соціокультурну та духовну, автором проаналізовано особливості реалізації політичного консенсусу в різноманітних сферах.

На думку дисертанта, консенсус треба розглядати більшою мірою як процес, у якому постійно поєднуються безліч різних ділових, соціальних і

нормативних орієнтацій за допомогою політичної комунікації. У суспільстві з демократичним політичним устроєм консенсус може застосовуватись на декількох рівнях. Найвищий – це оптимізація взаємодії органів державної влади. Питання внутрішнього політичного консенсусу щодо економічних проблем є не менш актуальними, ніж міжнародні економічні відносини. Неefективна економіка спонукує громадян відстоювати інтереси, застосовуючи радикальні, часто протиправні засоби. Водночас політичний консенсус щодо економічних питань вимагає розвитку соціального партнерства й діалогу. Особливо актуальним питання пошуку консенсусних рішень сучасних політичних проблем стає на рівні міжнародних відносин, що в останні десятиліття переживають етап кардинальної трансформації. Серед таких проблем, що потребують вирішення шляхом міжнародного політичного консенсусу, відзначаються протиріччя між принципом непорушності державних кордонів і правом націй на самовизначення, порушення принципу державного суверенітету, територіальні претензії тощо.

Серед найактуальніших питань сучасної політики вирізняються проблеми етнонаціональних відносин. Безпека власної етнічності може бути досягнута лише завдяки пошуку консенсусу й гарантування безпеки кожній з етнічних спільнот, які проживають у поліетнічній державі. Підкреслено важливу роль міжкультурного діалогу для досягнення політичного консенсусу в міжетнічних відносинах.

Підкреслюється, що політичний консенсус потребує врахування соціокультурних аспектів. Розглянуто особливості політичного консенсусу в соціокультурній сфері суспільного життя (туризм, спорт, міграційні потоки тощо). Окреслено суперечності у сфері освіти, науки, релігії, моралі та їх зв'язок з проблематикою формування політичного консенсусу.

У другому розділі – **«Еволюція ідеї консенсусу в контексті розвитку світової цивілізації»** – автор розкриває проблему пошуків консенсусно-компромісних підходів до політичних відносин в античному світі, проблеми узгодження релігійного та світського начал суспільного буття в епоху середньовіччя. Проаналізовано ідеї політичної рівноваги суспільного розвитку в епоху Просвітництва та Ренесансу, плюралістичне розуміння природи та сутності політичного консенсусу мислителями ХІХ–ХХ ст.

У підрозділі 2.1 – *«Пошуки консенсусно-компромісних підходів до політичних відносин в античному світі»* – визначено, що початки практичної реалізації ідеї гармонізації взаємовідносин держави і суспільства формуються в полісній організації суспільства. Сутність консенсусу між владою і громадянином полягала в тому, що в основі античної системи влади і концепту «громадянин» лежали дуалізм поліса й громадянина з привілейованим статусом, організація політичних інститутів на основі принципу політичної участі членів громадянської общини.

Дисертантом проаналізовано погляди класиків античної думки – Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Цицерона й інших мислителів, які запропонували ключові візії ідеального облаштування суспільства. Визначено, що не оперуючи безпосередньо терміном «консенсус», вони однак заклали його

принципові основи. Так, за Сократом, «правити повинні знаючі», і в цій максимі можна побачити прихований консенсусний потенціал, адже вона адресується всім формам політичного устрою, стосуючись однаковою мірою як демократії, так і олігархії, тиранії, родової аристократії, царською влади тощо. У Платона «консенсусний підхід» виявляється у такій характерній деталі як розподіл населення держави на класи. Цей розподіл він пов'язує з трьома чеснотами людини: мудрістю, мужністю та помірністю. Відтак і в державі повинно бути три класи – філософи, стражі та трудящі. Втім Платон не передбачав консенсусних стосунків між ними: всі події, починаючи із народження, закінчуючи смертю, повинні були відбуватися в межах окремого класу. У дисертації також розглядається вчення Аристотеля, зокрема окремий варіант консенсусного державного устрою, що пропонує мислитель. Уникнути причин, які руйнують суспільство, на його думку, можливо, якщо на чолі держави утвердиться «середній клас», а найбільш правильною формою такої держави є «політія», причому цей термін використовується і для позначення державного ладу загалом. Таким чином, вже у класиків античної політичної думки спостерігаються ідеї щодо консенсусних відносин на рівні полісної системи суспільного устрою, які отримали розвиток і практичне втілення в наступні періоди людської історії.

У підрозділі 2.2 – «Проблеми узгодження релігійного та світського начал суспільного буття» – підкреслюється, що у період середньовіччя відбувалось формування й поширення церковної догматики, де в епіцентрі стояла боротьба між владою світською і духовною. Автор доходить висновку, що саме християнство як соціальний регулятор відносин на той час і презентувало своєрідний суспільний консенсус. «Консенсусуальною рисою» було те, що для нього не існувало ні етнічного, ні соціального розходження між людьми. Вершиною божественної творчості у цьому вченні є людина та її порятунк, однак останнє мислилося не в земному, а у потойбічному житті.

У контексті формування суспільного консенсусу між владою світською та релігійною розглянуто концепцію Аврелія Августина. У відомому творі «Про два гради» він розриває безпосередній зв'язок між богом і людиною, ставить між ними церкву. Августин у той період історичного розвитку підійшов «консенсусно» й доволі гнучко до вирішення проблеми зміцнення релігійної влади: «Град божий» повинен співіснувати одночасно зі земним, «нічого з останнього не відкидаючи і не руйнуючи». Католицький теолог Тома Аквінський, зберігаючи основні ідеї Августина про два гради, намагався розділити сфери духовної та світської влади. Він частково секуляризував той консенсус, який визначив Августин, зазначаючи, що обидва гради виходять від влади божої. Світська влада настільки знаходиться під духовною, наскільки вона їй Богом підпорядкована, що стосуються порятунку душі. У тому ж, що стосується громадянських благ, варто більш коритися світській владі, ніж церковній, у відповідності до повчання «віддайте кесарю кесарево».

Дисертант підсумовує, що зрештою протистояння між світською і духовною владою закінчилося досягненням загального консенсусу, який втілювався в утворенні релігійного держави Ватикан як симбіозу влади в руках

глави держави – Папи Римського. Держава утворилася як «нейтральна та недоторкана територія» (Латеранський договір між Святим Престолом та Королівством Італії 1929 р.).

Окремо розглядається унікальний феномен релігійної ситуації в пострадянській Росії, який отримав назву «проправославний консенсус». Це явище існує як на інституціональному рівні, так і на рівні суспільної свідомості. Серед його основних проявів у свідомості суспільства три взаємопов'язані стійкі тенденції: довіра до церкви; переважання позитивного іміджу православ'я та церкви; переважання позитивних соціальних очікувань від релігії, церкви та їх взаємодії зі суспільством.

Особливу увагу дисертант приділяє створенню в Україні нової помісної церкви й отриманню нею автокефалії від Вселенського патріархату. Автор стверджує, що цій події відводилася одна з найважливіших ролей в якості суспільного консенсусу, адже він фактично легітимізує фактор існування самої української держави.

У підрозділі 2.3 – *«Ідеї політичної рівноваги суспільного розвитку в епоху Просвітництва та Ренесансу»* – обґрунтовано, що мислителі Нового часу усвідомлювали факт вічної антиномії між особистістю й суспільством. Відбувається відхід від античної та середньовічної ідеї тотожності, співпадіння приватного і суспільного, утверджується ідея первинності суспільного стосовно держави. Зрештою це сприяло формуванню ідеї громадянського суспільства та світу політичного як самостійних підсистем людського соціуму. Якщо у античних мислителів йдеться про суспільство-державу як єдину цілісність, то вже у поглядах Н. Макіавеллі чітко простежується опис елементів громадянського суспільства. Це спільність людей, що протистоять державі, яка прагне своїми діями підірвати будь-яку самодіяльність суспільства, щоб панувати над ним.

Автор зауважує, що окремі ознаки існування громадянського суспільства відобразилися в заснуванні магдебурзького права. Принципово нову концепцію такого суспільства висунули англійські політичні теоретики Т. Гоббс та Дж. Локк. Розглядаючи погляди цих мислителів, можна відстежити, як традиційна концепція «суспільство-держава» почала переглядатися і змінюватися. Ці вчені вважали, що суспільство приходить на зміну природному стану, незалежно від того, як розуміється останній: як втрачений рай і «золотий вік» (Ж. Ж. Руссо), або як «війна всіх проти всіх» (Т. Гоббс). Для згаданого французького політичного мислителя терміни «громадянське суспільство» й «держава» також були синонімами, втім, аналізуючи співвідношення особи, суспільства і держави, Ж.-Ж. Руссо на перше місце поставив суспільство, його інтереси і потреби. Головною ознакою громадянського суспільства, на його думку, є участь кожного громадянина в державних справах та безумовне повновладдя народу.

Дисертант зауважує, що представники теорії суспільного договору звертали увагу на протистояння між громадянським суспільством, яке втілює приватний інтерес, і державою, що втілює інтерес суспільний. Вони прагнули

знайти оптимальну форму поєднання приватних і загальних інтересів, свободи особи та її свідомого самообмеження.

У підрозділі 2.4 — «Плюралістичне розуміння природи та сутності політичного консенсусу мислителями XIX–XX століття» — дисертант визначає, що однією з найбільш впливових теорій XIX ст., яка суттєво змінила суспільну свідомість багатьох поколінь, слід вважати марксизм. К. Маркс, створивши теорію історії суспільства, вирішував протиріччя між філософією та ідеологією також «консенсуально» — шляхом «зняття» його в напруженій внутрішній єдності. Поява діалектичного матеріалізму була своєрідним консенсусом для вирішення протиріч всередині теорії, що передбачало, з одного боку, існування езотеричного знання (тиражування знання всередині спільноти і по горизонталі), а з іншого — існування ідеології (вертикальне тиражування). У своїй концепції розв'язання протиріччя К. Маркс пішов шляхом А. де Сен-Сімона, перекладаючи проблему товарно-грошових відносин у площину різних форм власності, відтак вирішуючи проблему свободи особистості в тотальній формі державної власності.

Процес перетворення марксизму в ідеологію розглядається як такий, що мав універсальний характер. У той же час відносно легко був досягнутий консенсус щодо безумовних принципів в цій новій ідеологічній формі: уявлення про закономірну й неминучу зміну капіталізму новим безкласовим ладом; що такого роду зміна капіталізму соціалізмом може статися тільки шляхом революції; що політичний режим, в рамках якого пролетаріат бере владу в свої руки і здійснює соціалістичні перетворення, може бути тільки диктатурою пролетаріату; обов'язковими виявлялися деякі ознаки майбутнього комуністичного суспільства — відмирання держави, панування суспільної власності, принцип розподілу благ з праці, соціальна рівність тощо.

Дисертант розкриває ретроспективу проблематики, адже одночасно з цим ідеологічним оформленням марксизму відбувається зародження і формування досить складного комплексу ідей, заснованих на акцентуванні ідей історизму та підкресленні зв'язку марксистської теорії з ідейною спадщиною Г. Гегеля. У розвинутій формі цей комплекс ідей отримав назву «неомарксизм», який закономірно виникає як протистояння процесу перетворення марксистської теорії в ідеологію.

Негативний досвід конфронтації й зіткнення (протистояння) та позитивний досвід політичних консенсусів XX ст. заклали підґрунтя для розуміння стану сучасного світу. Саме тому, протистояння та консенсус стали об'єктом аналізу багатьох дослідників — філософів, футурологів, громадських і політичних діячів. Аналіз процесів розвитку суспільно-політичної думки показує все більш чітку тенденцію до своєрідної конвергенції між різними її течіями, перш за все лібералізмом, консерватизмом і соціал-демократією, яка виявляється протягом більшої частини XX — початку XXI ст. Дисертант відзначає, що сильними сторонами цих ідеологій є орієнтація на консенсус, забезпечення існування плюрального суспільства, формування принципів політичної толерантності.

У третьому розділі – «Глобалізація сучасного світу як детермінуючий чинник політичного консенсусу» – досліджено теоретичні аспекти феномену глобалізації, розкрито проблеми пошуку політичного консенсусу в період глобального протистояння двох світових систем, розглянуто вплив процесів глобалізації на природу політичних відносин, детермінуючу роль міжкультурних комунікацій у впровадженні консенсусного підходу.

У підрозділі 3.1 – «Формування принципів суспільно-політичної взаємодії в контексті сучасних глобалізаційних процесів» – дисертант аналізує феномен консенсусу крізь призму викликів глобалізації. Показано, що глобалізація актуалізувала низку важливих проблем, які знаменують зміну природи, конфігурації, сутності сучасних міжнародних відносин. Серед них – крах блокової системи розмежування (локалізації) держав, мінімізація тоталітарного мислення і світобудови, розвиток потенціалу й значення філософії миру та співробітництва, зростання авторитету та активізація діяльності демократичних інститутів тощо. Ці зміни потребують встановлення нових «правил гри» політики, поширення думки про те, що авторитет сили сьогодні повинен поступитися авторитету розуму. З огляду на це, зміна світових реалій об'єктивно детермінує формування консенсусу як принципу політичної взаємодії, досягнення якого слід розглядати нині і як головну мету, і як технологію розв'язання актуально-гострих політичних ситуацій.

Автором проаналізовано сутність глобалізаційних явищ (економічних, політичних, соціокультурних) сучасного світу та їх значення для зміни природи та технологій політичного спілкування; осмислено особливості демократичного розвитку в умовах глобалізаційних змін і можливості формування консенсусу як ефективного механізму взаємодії та міждержавного діалогу; розкрито роль консенсусного підходу в міжнародних комунікаціях; утверджується роль правової держави та громадянського суспільства в якості чинників формування й утвердження методології консенсусного підходу щодо вирішення гострих політичних проблем сучасного світу.

У підрозділі 3.2 – «Проблеми пошуку політичного консенсусу в період глобального протистояння двох світових систем» – визначено, що друга половина ХХ ст. стала для всього людства яскравою ілюстрацією того, наскільки небезпечною та руйнівною може бути конфронтаційна позиція основних акторів, дієвих осіб на міжнародно-політичній арені. Особливо небезпечною виявилася конфронтація, заснована на ідеологічних засадах розуміння шляхів розвитку окремих суспільств і світу загалом. Протистояння Заходу і Сходу, США і СРСР, НАТО і ОВД, демократичного та тоталітарного способів життя на декілька десятиліть перетворили весь світ на експериментальний майданчик, де яскраво проявляла себе конфронтаційна, конфліктна, непримиренна позиція різних сторін. У такій ситуації глобального протистояння формувався і відповідний стиль, і культура суб'єктів політичного мислення та дії, заснованих на необхідності постійного перебування у стані конфронтаційного напруження. Особливо актуальним звернення до біполярного протистояння другої половини ХХ ст. є сьогодні, коли знову формуються декілька центрів світового ідеологічно-політичного тяжіння (Росія,

Китай, Європа, США). У цьому зв'язку дисертантом проаналізовано процес становлення демократичного світогляду та культури суб'єктів політичного мислення й дії як умову досягнення та реалізації політичного консенсусу. Підкреслюється, що крах ідеології «холодної війни» й консенсусні двосторонні політичні ініціативи стали значною віхою у створенні політичних консенсусів.

Дисертант аргументує, що принцип ідеологічного плюралізму за умов відсутності інтегральної (консенсусної) ідеології та занепаду інституціолізованих форм високоорганізованих систем суспільного регулювання вносить суперечності у суспільну свідомість, а у ряді випадків призводить до стагнації та навіть розкладання духовної, політичної, економічної, соціальної, сімейно-побутової сфер суспільства.

Руйнування ідеалів і системи цінностей радянського періоду, вакуум конструктивної державницької ідеології за відсутності соціальних передумов розвитку демократичної особистості свідчить про нагальну потребу суспільства в новій ідеології. Тому в дисертації стверджується, що посттоталітарним країнам потрібно вибудувати власну ідеологічну систему, зі загальнозначущим стрижнем – ідеологією державотворення як глибоко обґрунтовану програму суспільного розвитку з чітко вираженою соціальною спрямованістю.

У підрозділі 3.3 — *«Формування політичного консенсусу в системі сучасних міждержавних відносин в умовах глобалізації»* – дисертант, досліджуючи вплив глобалізації на можливості консенсусного політичного життя суспільства, визначає такі основні її прояви, зокрема у міжнародній площині. По-перше, це посилення взаємозалежності між країнами. Сьогодні політичні події, які відбуваються в одних країнах, спричиняють суттєві наслідки для інших. Серед яскравих прикладів – події, які відбуваються на Близькому Сході, зокрема революція в Тунісі, що сколихнула Єгипет, де масові протести призвели до подібних процесів на всьому близькосхідному просторі: в Ємені, Сирії, Лівані, зрештою навіть на африканському континенті. Дисертант визначає, що політична глобалізація проявляється у таких основних формах: ослабленні суверенних держав (перш за все, зниження ролі національних урядів); появі нових впливових політичних сил; формуванні наднаціональних політичних інститутів і посиленні міжрегіональної взаємодії. В умовах глобалізації відбувається трансформація ролі держави, все більше проявляється протиріччя між зростаючою економічною та політичною залежністю держав і народів один від одного та збереженням національними державами суверенітету, ролі активного суб'єкта міжнародних відносин.

По-друге, посилення прозорості (транспарентності) кордонів та політики загалом, адже передумовами політичної глобалізації стали закінчення «холодної війни», подолання ідеологічних розбіжностей між Сходом і Заходом, «інформаційна революція», а відтак і ослаблення жорсткості державних кордонів, полегшення свободи пересування громадян, товарів, послуг, капіталів, а також умовно ідей, переконань, цінностей. Істотну роль в розвитку й зміцненні внутрішніх соціальних зв'язків, в тому числі й політичної спрямованості, стали відігравати нові інформаційні технології, що наочно демонструє, наприклад, досвід впровадження електронного урядування.

Включення країн до глобальної економіки осмислюється як об'єктивний процес, імперативна вимога сучасного науково-технічного прогресу, який не можна зупинити штучно. Процес глобалізації не виключає виникнення конфліктів, торкаючись всіх аспектів життя суспільства, докорінно змінює його моральність, суттєво коригує соціально-культурні установки людей.

По-третє, відбувається так звана «економізація політики». Дисертант розкриває її суть у зростанні впливу транснаціональних компаній і міжнародних організацій. Найуспішніші компанії, особливо фінансові, а також ті, що займалися торгівлею та виробництвом, поступово поширюють сферу своєї діяльності до світових масштабів. Суттєві зміни в економіці країн і те значення, яке набули підприємства у міжнародних відносинах, поставили нові завдання перед керівництвом держав, міжнародними організаціями, політичними інституціями тощо. Виникнення нових форм міжнародної конкуренції сприяло процесам глобалізації.

По-четверте, міжнародний поділ праці, зокрема автор аргументує, що особливу роль у цьому процесі відіграє Північно-Західна Європа, яка стала економічним центром міжнародного розподілу праці. Сьогодні світ майже повністю є спеціалізованим, а відтак і ще більше взаємозалежним, таким, що потребує консенсусних форм співпраці. Існують країни, які займаються виробництвом товарів, є країни, які займаються експортом сировини тощо.

По-п'яте, дисертант вважає, що глобалізаційні процеси мають не лише економічні основи, а специфічний зв'язок з політичним спектром з огляду на те, що глобалізація передбачає співвідношення економічних і політичних аспектів. З політичної позиції глобалізація суттєво коригує теорію і практику політичних відносин, вносить нові аспекти в теорію демократії та консенсусу.

У підрозділі 3.4 – *«Детермінуюча роль міжкультурних комунікацій у впровадженні консенсусного підходу»* – дисертант визначає, що одним із найбільш значущих аспектів процесу глобалізації є саме культурна глобалізація: процес наростання взаємозв'язку й взаємодії культур, що відбувається у всесвітньому масштабі. Розвиток процесів глобалізації пов'язаний з інтенсифікацією міжкультурних комунікацій, що охоплюють весь світ і перетворюють його в єдиний комунікативний простір. Автор звертає увагу на поняття «культура» і «цивілізація», підкреслюючи, що головний напрям досліджень глобалізації й глобальних проблем визначається тим, що культура, цивілізація й глобалізація є тими трьома найважливішими характеристиками суспільного організму, які дозволяють побачити світову спільноту в трьох вимірах, тобто «об'ємно», характеризуючи людство з точки зору його змісту, форми й динаміки розвитку, дозволяючи побачити глобальну спільноту людей цілісно, з трьох сторін – внутрішньої, зовнішньої і з боку вектору розвитку. Дисертант зазначає, що культура цілком і повністю, прямо чи опосередковано бере участь у процесі глобалізації, породжує такі явища як «масовість» й «елітарність», актуалізує діалог і конфлікт різноманітностей у глобальному світі.

Зроблено висновок, що особливості культури окремих націй чи цивілізацій є менш схильними до змін на відміну від процесів, які відбуваються

в економіці й політиці. Внаслідок цього культурні відмінності набагато складніше звести до компромісних стосунків. Соціокультурна глобалізація охоплює такі сфери як наука, освіта, культура, етика, ідеологія, породжує не тільки взаємопроникнення, а й взаємне відштовхування культур. Глобалізація провокує серйозні зміни в культурі, які мають як позитивний, так і негативний характер. З одного боку, глобалізація сприяє прискоренню соціокультурної динаміки, значному збільшенню обсягу інформації, яка споживається індивідом. З іншого – глобалізація створює і нові небезпеки, особливо загрозливі для людства в довгостроковій перспективі.

У **четвертому розділі – «Практика застосування консенсусного підходу до вирішення гострих політичних проблем сучасного світу»** – дисертант розглядає й аналізує процеси демократичного розвитку як детермінанти політичного консенсусу, роль політичного консенсусу у розв’язанні конфліктних ситуацій в сучасному світі, дипломатію як ефективний засіб досягнення політичного консенсусу.

У *підрозділі 4.1 – «Діалектика утвердження демократичного розвитку як детермінанти політичного консенсусу»* – визначено, що у ХХ ст. феномен демократії набуває особливого статусу. Її розглядають як гарантію реалізації індивідуальної свободи громадян, що містить за своєю природою значні консенсусні можливості з метою розв’язання конфліктів будь-якого рівня. Сучасні демократії, наслідуючи багато в чому традиції історичних демократій, отримують нові сутнісні й процедурні риси. Вони ґрунтуються на політичних ідеях Відродження, Реформації, Просвітництва. Епоха Нового часу характеризується початком процесу модернізації, під якою слід розуміти політичні, економічні й соціальні зміни, що переводять суспільство зі традиційного в сучасний стан.

Аналіз у дисертації історичних етапів у становленні держав показує хвилеподібний розвиток демократії. Кожна хвиля демократизації була викликана новим станом суспільства, але не руйнувала його, а спонукала до розвитку громадянського суспільства, особливо до зростання числа партій і громадських рухів, що зрештою нарощувало нові демократичні можливості. Водночас опір консервативних сил приводив до часткового повернення старих порядків.

Стверджується, що без політичного консенсусу між провідними суб’єктами політики, економічного благополуччя, високого рівня життя реалізувати суспільно-політичний ідеал неможливо. Визначальною ролі набуває консенсус у вирішенні проблеми взаємодії влади та опозиції. Існування опозиції є невід’ємною рисою демократичного устрою та громадянського суспільства, демократія народжується саме в пошуках ефективних механізмів вирішення конфліктів між владою та політичною опозицією.

Дисертант підкреслює, що пошуки консенсусу з ключових питань державного устрою і функціонування – головна мета взаємодії між згаданими суб’єктами політики. Ефективність управління залежить від того, наскільки влада здатна домовитися з суспільством, організувати з ним своєчасний і ефективний діалог.

Підрозділ 4.2 – «Роль політичного консенсусу в розв'язанні конфліктних ситуацій сучасності» – присвячено переосмисленню політичної практики минулого й розуміння потреби у консенсусі, який би міг стати засобом вирішення будь-яких політичних конфліктів. Дисертант зазначає, що принципи консенсусної угоди були реалізовані на практиці діяльності міжнародних організацій, пов'язаних з розв'язанням військових конфліктів. Однією з таких організацій став Північноатлантичний альянс: заснована у післявоєнний період, НАТО розширюється у кількості держав-учасниць, а відтак і в можливостях все ширшого міжнародного діалогу, та одночасно стикається з низкою новітніх викликів демократичного порозуміння. Консensusний підхід закладено також у механізм діяльності Європейського союзу, де національні та наднаціональні політичні інститути включено до процесу прийняття рішень, між ними розбудовується конструктивний діалог.

У якості показового прикладу формування консенсусної угоди розглядається проведення національних круглих столів як інструменту розв'язання найгостріших політичних криз. Національний «круглий стіл» є важливим інструментом розв'язання конфліктів через консensusний підхід. Його головною конструктивною складовою є політичний діалог між конфліктуючими сторонами, завдяки якому розв'язувалися гострі політичні проблеми, знаходилися рішення певною мірою прийнятні для всіх. Найефективнішим цей консensusний захід виявився у Польщі, Угорщині, Болгарії. Своєрідним хрестоматійним взірцем проведення «круглого столу» стала Іспанія 1977 р., де переговори між урядом та парламентськими політичними силами закінчилися підписанням так званого «Пакту Монклоа».

Дисертант резюмує, що політика в певному сенсі народжується з конфліктів, які в сучасних умовах потребують ефективних, демократичних механізмів розв'язання. Розробка і впровадження у реальне політичне життя таких механізмів одночасно допомагає осмислити місце політичних конфліктів в житті суспільства. Конфлікт слід вважати нормою за умови попередження можливої його ескалації. Досягнення консensusу в цьому випадку є першочерговим завданням, що потребує подальшого осмислення різних його аспектів як важливого елементу політичної стабільності в сучасному світі.

Підрозділ 4.3 – «Дипломатія як ефективний засіб досягнення політичного консensusу» – присвячено аналізу ролі дипломатії у формуванні консensusних відносин між державами і конфліктуючими суб'єктами. Саме ефективна дипломатія є одним з найдієвіших засобів та механізмів досягнення консensusу, його збереження, досягнення на цій основ стабільності, миру, співробітництва. Дисертантом з'ясовано, що співпраця представників різних країн на різноманітних міжнародних форумах багато в чому залежить від уміння дипломатів налагоджувати консensusні відносини між урядами. Саме консensusний підхід, який враховує інтереси членів світового співтовариства, допомагає представникам країн мати вигоду від взаємної співпраці та унеможливити негативні наслідки глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі.

У підрозділі наголошується на тому, що процеси, спричинені глобалізацією, висувають нові завдання перед дипломатією. З'являються її нові форми, такі як громадянська або народна дипломатія. Проблеми підтримання суверенітету держав, поява нових технологій дають змогу непрофесійним дипломатам (неурядовим організаціям, групам, індивідам) виходити на міжнародну сцену. У зв'язку з цим зростає роль багатосторонніх інституцій дипломатії в регулюванні міжнародних відносин.

Сьогодні на дипломатію, її розвиток та характер впливає доволі багато чинників, головними з яких дисертант вважає глобалізаційні процеси, які відбуваються у світі, нові виклики і загрози безпеці країнам. Зростаючий вплив на сучасну дипломатію також мають науково-технічний прогрес, поява нових технологій в сфері комунікацій. У сучасних міжнародних умовах, головний тренд яких визначають процеси глобалізації, виникає необхідність не лише у вдосконаленні вже існуючих форм і методів ведення переговорів, які складають суть дипломатії, а пошуку нових форми співпраці між країнами на основі взаємних інтересів заради миру і стабільного існування людської цивілізації.

П'ятий розділ – «Політичний консенсус в Україні: ціннісні основи, сучасний стан та шляхи формування» – присвячений проблемам визначення ролі культури політичного консенсусу в Україні, дослідженню значення української політико-владної еліти в системі консенсусної взаємодії зі суспільством. Пропонується розуміння необхідності налагодження реального політичного діалогу між владою і громадянським суспільством як форми консенсусної взаємодії.

У підрозділі 5.1 – *«Культура політичного консенсусу в Україні як світоглядна і практична проблема»* – дисертант визначає, що українське суспільство потребує формування довготермінового стратегічного партнерства в усіх сферах з метою побудови соціуму, в якому б культивувалися толерантні стосунки. Обґрунтовується необхідність прийняття стратегії побудови «консенсусного суспільства» в Україні. За цих умов культура політичного консенсусу для суспільства, яке обрало шлях демократичного розвитку і внаслідок низки обставин зіткнулася з проблемами конфесійних, партійних, регіональних, етнічних протистоянь, в тому числі й такими, що характеризуються жорсткою нетерпимістю та насильством – стає об'єктивною необхідністю. Культура консенсусу розуміється як готовність визнати за іншою стороною законність її інтересів і пов'язане з цим мистецтво компромісу. В основі культури консенсусу філософія плюралізму – розуміння природності й законності соціального розмаїття, відмінностей інтересів, позицій і вірувань.

Проаналізовано світоглядно-культурний потенціал політичного консенсусу, який пов'язаний з такими категоріями як «згода», «політична толерантність», «політичні цінності», «політичний діалог», а також з розумінням єдності, соціального партнерства, етикою ненасильства. На погляд дисертанта, культуру політичного консенсусу слід розглядати як спосіб персональної й групової політичної ідентифікації, за допомогою якої відбувається єднання з іншими, а також усвідомлення, збереження й укріплення власної політичної позиції на новому «консенсусному» рівні. У цьому

розумінні «консенсус» є технологією реалізації демократичного способу життя, а його базовою основою слід вважати терпимість і толерантність. Саме застосування принципів толерантності повинно стати найпродуктивнішою стратегією примирення сторін будь-якого конфлікту. Культура політичного консенсусу в Україні повинна бути зорієнтована на формування спільних моральних і політичних цінностей.

Автор робить висновок, що актуальною проблемою для сучасної України є формування ціннісного консенсусу в умовах гетерогенного суспільства. З іншого боку, у сучасному українському суспільстві відчувається криза моралі, моральні цінності не є загально визнаними. Формування культури політичного консенсусу відбувається у складних суспільно-політичних умовах, які характеризуються продовженням російської агресії проти України, тривалою економічною кризою, політичною нестабільністю.

У підрозділі 5.2 – *«Українська політико-владна еліта і суспільство в системі консенсусної взаємодії»* – дисертантом досліджується роль владної української еліти як важливого суб'єкта сучасних соціально-політичних процесів в Україні. На конкретних прикладах міжелітної взаємодії доведено, що від професіоналізму, компетентності й відповідальності владної еліти перед суспільством, як свідчить соціально-політична практика, залежить успіх розвитку України та проведення соціально-економічних й політичних реформ. Саме від здатності владної еліти використовувати консенсусні підходи до розв'язання важливих політичних проблем у суспільстві залежить можливість уникнути насильства при проведенні реформ в країні.

Підкреслюється, що консолідована еліта відповідає стабільному політичному режиму в суспільстві. У цьому сенсі зазначено, що за роки незалежності української держави між владною елітою й українським суспільством відбувався процес налагодження реальних механізмів взаємодії, формувалась своєрідна модель узгодження взаємних інтересів і гармонізація стосунків. Однак комунікаційна функція взаємовідносин зі суспільством не сприймалася українською владною елітою в якості головної, що потенційно розв'язувала би питання легітимності державної влади й стабільності її існування, на чому часто наполягають українські науковці.

Автор робить висновок, що в українській політиці так і не було знайдено того базового консенсусу, який би задовольняв політичні еліти, що представляли урядові та опозиційні партії. Одна з головних причин – невміння політичних еліт формувати між собою консенсусні відносини. Значна частина суспільства втратила саму віру в бажання владної еліти діяти на основі консенсусних підходів та взаємних компромісів. Конфліктна форма взаємодії між різними групами еліт в Україні й сьогодні є домінуючою.

У підрозділі 5.3 – *«Консенсусний владно-громадський діалог в українському суспільстві»* – дисертантом аналізується реалії та перспективи налагодження системного політичного діалогу між громадянським суспільством і українською владою. Показано, що реалізація на демократичних засадах системного діалогу між громадянами і владою є об'єктивною вимогою сьогодення. Оволодіння мистецтвом діалогу перестає бути абстрактним

моральним закликком, але стає «виробничою необхідністю», передусім у політичній сфері. У політології ці тенденції знайшли відображення в різних моделях демократії, які акцентують її комунікативний (дискурсивний, інформаційний тощо) аспект. Реальний діалог функціонує як особливий комунікативний механізм ненасильницького здійснення державної влади. Саме така форма владарювання відповідає демократичному політичному режимові, де політичний діалог і політичний плюралізм об'єктивно необхідні поряд з іншими демократичними інститутами.

Автором з'ясовано, що реальний політичний діалог в українському суспільстві може існувати тоді, коли існує справжній зворотний зв'язок між владою та опозицією, між владою і громадянським суспільством, між громадянами і політичними елітами тощо. Головною його метою є встановлення в державі і в суспільстві духу довіри, впровадження практики вирішення найважливіших питань на основі їх попереднього колективного обговорення, знаходження спільних позицій навіть при наявності протилежних думок з приводу їх вирішення, а також профілактики шляхом інформаційного обміну серйозних соціальних і політичних конфліктів. При цьому діалог сам по собі не є панацеєю. Його результат залежить від того, наскільки суб'єкти готові до повноцінного, а не симулятивного діалогу.

Особливого значення у контексті досягнення політичного консенсусу набувають відносини між політичними партіями, адже вони є важливою частиною публічної політики, інститутом політичної системи та політичної комунікації. Актуалізується проблематика міжпартійних політичних відносин й у перспективі досягнення політичного консенсусу на рівні парламенту. Підкреслюється, що саме політичний інститут парламентаризму виконує роль посередника між суспільством та органами виконавчої влади, зокрема з вираження волі громадян через представництво структурованих груп інтересів на державному рівні. Загалом дисертант наголошує на необхідності для українського суспільства та усіх його політичних інститутів нового підходу в розумінні діалогу, передусім, його якості, конструктивної спрямованості, адекватності національним інтересам.

У **висновках** автором викладено основні результати дослідження та пропозиції щодо формування політичного консенсусу в умовах сучасного суспільного розвитку.

Представлений у дисертації матеріал дозволяє зробити висновок про те, що стабільність соціальних систем різних рівнів засновується на консенсусі. Політичний консенсус розглядається як одна з форм соціальної взаємодії індивідів, груп, верств, соціальних і політичних структур, яка передбачає пошук схожих ціннісно-орієнтаційних установок з метою розв'язання конфліктної ситуації.

1. З'ясовано типологію, функції та рівні політичного консенсусу. Йдеться про чотири структурні рівні консенсусу: 1) базовий консенсус є ціннісною основою соціокультурного устрою; 2) процедурний консенсус є своєрідною формою легітимації конфліктної ситуації, нормативних і звичаєвих правил реалізації певного суспільного інтересу сторін конфлікту; 3) поточний

консенсус – певна угода щодо стосунків між різними групами у короткостроковий період; 4) партикулярний консенсус заснований на передумові й усвідомленні існування певного стану в суспільстві, де існують різні конфлікти інтересів суб'єктів політики. Серед різноманітних видів консенсусу, в нестабільно політичному суспільстві велике значення набуває консенсус політичний. Саме він є основною перешкодою встановленню диктатури окремої людини, партійної сили в суспільстві тощо.

Комплексний характер проблеми реалізації політичного консенсусу в умовах сучасного суспільства не слід обмежувати суто політичними відносинами, він стосується широкого кола протиріч в економічній, соціокультурній, духовній сферах суспільного життя. Для категорії «консенсус» характерна всеохопність, тобто функціонування в усіх сферах суспільних відносин, а також різноманіття форм.

2. Досліджено історичну еволюцію ідеї консенсусу в період античності, середньовіччя, в епоху Просвітництва та Ренесансу. Грецький поліс за своїм духом, суспільним устроєм, стосунками всередині нього найпевніше представляв своєрідний консенсус між громадянином і державою загалом. Сутність консенсусу на рівні полісу між владою і громадянином полягала в тому, що в основі античної системи влади і концепту «громадянин» були дуалізм поліса і громадянина з привілейованим статусом, організація політичних інститутів на основі принципу політичної участі членів громадянської общини.

Період середньовіччя пов'язаний із формуванням й поширенням церковної догматики, зокрема й протистоянням між владою світською і церковною. Саме християнство як соціальний регулятор відносин того часу й представляло своєрідний суспільний консенсус. «Консенсусуальна риса», універсалізм християнства полягали в ігноруванні етнічних чи соціальних відмінностей між людьми, а також визнанні рівності усіх перед Богом. Такий принцип порозуміння приваблював різноманітні племена й народи та забезпечив тривалий успіх цієї світової релігії. Сьогодні ж предметом дискусій і суперечок всередині релігійної спільноти залишаються переважно норми або догми. У релігійному, як і в науковому середовищі відбувається включення нового знання в існуючу традицію, формується певний консенсус щодо висунутих положень.

Мислителі Нового часу в теоретичних пошуках рівноваги між державою і суспільством, усвідомлювали факт вічної антиномії між особистістю й суспільством. Представники теорії суспільного договору звертали увагу на протистояння між громадянським суспільством, що втілює приватний інтерес, і державою, що представляє інтерес суспільний. Вони прагнули знайти оптимальну форму поєднання приватних і загальних інтересів, свободи особи та її свідомого самообмеження. Тема індивідуалізму в роботах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є та інших мислителів привернула увагу до питання про права і свободи громадянина – члена суспільства, незалежного від держави, але важливого суб'єкта консенсусного рішення.

3. Розуміння природи та сутності політичного консенсусу мислителями XIX–XX ст. було, насамперед, пов'язане з появою марксизму як теорії та ідеології. Марксизм виник у результаті кризи гегельянства через його нездатність вирішити важливе філософське питання: як зберегти незалежність філософії щодо науки й ідеології. Поява діалектичного матеріалізму була своєрідним консенсусом для вирішення протиріч всередині теорії, що передбачало, з одного боку, існування езотеричного знання (тиражування знання всередині спільноти й по горизонталі), а з іншого – існування ідеології (вертикальне тиражування). Сучасна неомарксистська парадигма, збагачена розробками теорії політики, аналітичної, герменевтичної філософії, все більше звертається до проблеми комунікації як до взаємодії в рамках мовного та соціального дискурсу.

Негативний досвід конфронтації й зіткнень та позитивний досвід політичних консенсусів XX ст. заклали підґрунтя для розуміння стану сучасного світу. Відтак протистояння та консенсус стали об'єктом аналізу багатьох філософів, футурологів, політологів, громадських та політичних діячів. Сьогодні маємо принаймні дві класичні ідеологічні системи – лібералізм і соціал-демократію, а також їх сучасні модифікації (неолібералізм, постсоціалдемократію), які є універсалістськими та індивідуалістичними за своєю суттю, а тому сприяють формуванню консенсусної політичної культури й стабільної, мінімально конфліктної політичної системи. Сильними сторонами цих ідеологій є орієнтація на консенсус, забезпечення існування плюрального суспільства, формування принципів політичної толерантності.

4. Процес глобалізації характеризується однорідністю цінностей, норм, ідеалів, тобто своєрідною уніфікацією цих понять в суспільній свідомості не лише громадян однієї держави, а значно ширшого загалу. Характерною рисою глобалізації є її експансивність. Глобального рівня набувають соціально-економічні й політичні проблеми різних країн, впливаючи на широкий спектр процесів у всьому світі. Однак глобалізацію не слід сприймати однозначно – як процес уніфікації. Її все більше характеризують однобічно – як процес, що провокує поширення нерівності між країнами світу. На практиці прослідковуються тенденції до посилення фрагментації, дезінтеграції. Тому сучасний період розвитку багатьох країн змушує шукати консенсус між різними, часто ворожими національними, соціальними, політичними силами стосовно основних цінностей – базових для розвитку демократії. Без такої згоди та забезпечення завдяки їй соціальної стабільності неможливе й успішне здійснення сутнісних структурних реформ. Саме тому крах ідеології «холодної війни» й консенсусні двосторонні політичні ініціативи стали значимим, але не остаточним кроком розвитку політичних консенсусів.

5. Основою розуміння детермінуючої ролі інтенсивних міжкультурних комунікацій у розвитку політичного консенсусу є те, що саме у процесі розгортання культури виникли цивілізаційні зв'язки. Перші осередки цивілізації, а згодом цивілізаційний розвиток загалом призвів до початку реальної глобалізації, яка в останнє століття переросла в глобалізацію багатоаспектну. Соціокультурна глобалізація охоплює сфери науки, освіти,

етики, ідеології, обумовлює не тільки взаємопроникнення, а й взаємовідштовхування культур. Глобалізація сприяє прискоренню соціокультурної динаміки, значному збільшенню обсягу інформації, яка споживається індивідом, і одночасно створює нові ризики й небезпеки, особливо загрозливі для людства в довгостроковому плані. Глобальні процеси, які пов'язані з економічною та політичною модернізацією, змінюють сутність поняття ідентичності, підважують роль національних держав як суттєвого джерела ідентифікації. Окремі нації, а також цивілізації є менш схильними до змін, аніж процеси в економіці чи політиці. Відтак культурні відмінності набагато складніше звести до компромісних основ.

6. Сучасна політична практика розв'язання різноманітних конфліктів свідчить про те, що їх кількість зменшується не суттєво, а необхідність демократичного шляху розвитку, встановлення толерантних стосунків навпаки – ще більше загострюється як на державному, так і на міжнародному рівнях. Сучасні демократії отримують нові сутнісні й процедурні риси, які ґрунтуються на вже згаданих політичних ідеях Відродження, Реформації, Просвітництва. Сьогодні демократія знаходиться в пошуках ефективних механізмів вирішення конфліктів між владою та політичною опозицією. Відносини між ними є переважно напруженими, непоступливими, а подекуди й конфліктними. Тому визначальної ролі набуває консенсус у вирішенні проблеми взаємодії різних суб'єктів політики. Демократія як глобальний універсальний феномен досі залишається проектом, а не реальністю, хоча людство все динамічніше рухається в бік переважання консенсусу та кооперації над конфліктом.

7. Початок ХХІ ст. знаменувався кардинальними змінами природи конфліктів на макрорівні. Пріоритетними виявилися конфлікти ідеологій, ідентичностей в контексті конфесійної та цивілізаційної приналежності. Нагальна необхідність розв'язання післявоєнних проблем змушувала країни шукати нових форм консенсусної угоди. Принцип консенсусу закладений у механізмі функціонування Європейського Союзу, де інститути влади слугують не механічному втіленню волі більшості, а реалістичному включенню національних і наднаціональних політичних інститутів до процесу прийняття рішень, встановленню між ними конструктивного діалогу. Простежити досягнення політичного консенсусу можна, аналізуючи події «Трояндової революції» у Грузії, «Тюльпанової революції» у Киргизії, «Помаранчевої революції» в Україні. На сучасному етапі розвитку цивілізації консенсус набуває важливого значення як технологія розв'язання зовнішньополітичних суперечностей. Значима роль у цьому належить інституту дипломатії. Фактична відмова від консенсусної моделі вирішення конфлікту, що ґрунтувалася в період війни на ідеологічному суперництві, формувала стан конфронтаційної стагнації, підсиленої взаємними залякуваннями через наявність величезних арсеналів зброї масового знищення. Останні десятиліття показали, що методи взаємозалякування, відмова від консенсусних перемовин є неефективними і безперспективними.

Особливої актуальності та практичного значення набув термін «кризова дипломатія», суть якої полягає в тому, щоб у якомога коротші терміни за

допомогою консенсусного підходу розв'язати суперечку чи зменшити напругу між державами, які знаходяться в стані конфлікту. При цьому особливо затребуваними особистісними рисами політика-дипломата є правдивість, довіра, взаєморозуміння. Серед іншого, однією з найважливіших компетенцій сучасних політиків і дипломатів повинно стати вміння вибудовувати відносини взаємодовіри і взаєморозуміння з партнерами, конкурентами, представниками ворогуючих сторін.

8. Сьогодні українське суспільство потребує формування довготермінового стратегічного партнерства в усіх сферах з метою побудови соціуму, в якому б культивувалися толерантні стосунки, тобто прийняття стратегії побудови «консенсусного суспільства» в Україні. За сучасних умов культура політичного консенсусу для українського суспільства стає об'єктивною необхідністю. Ця культура повинна відповідати таким формам людських взаємин, основою яких є згода, водночас вона має бути зорієнтована на формування спільних моральних і політичних цінностей.

Разом із тим, в сучасній Україні досягти ціннісного консенсусу в масштабах всього суспільства поки достатньо складно. Історія багатьох країн показує, що його реалізація в умовах перехідного періоду є проблематично. Це пов'язано з низкою причин, серед яких особливо слід зважати на відсутність масової підтримки проголошених чинною владою реформ, наявність (чи відсутність) ідеологічної доктрини. Водночас необхідно враховувати, що згода, незважаючи на її величезну роль в підтримці соціальної стабільності, є тільки однією з форм консенсусу.

9. Роль та значення української владної еліти в контексті консенсусної взаємодії з громадянським суспільством залишається значною. Внутрішньоелітний консенсус, необхідний для проведення узгодженої політики всередині й за межами країни, не зводиться до механічного об'єднання всіх елітних сегментів. Він полягає в згоді щодо цивілізованих норм внутрішньоелітної взаємодії та суперництва, виходячи з національно-державних інтересів, у трактуванні яких також необхідний консенсус.

Відносна стабілізація українського соціуму в умовах демократичного реформування може бути досягнута завдяки консолідації основних соціальних сил навколо конкретного курсу перетворень.

10. Актуальне завдання консолідації влади та громадянського суспільства повинне вирішуватися як багатосторонній, заснований на принципах політичного діалогу, демократичний процес, опосередкований створенням політичних передвиборних альянсів і парламентських коаліцій через механізм міжпартійних домовленостей. В умовах поділу влади саме політичний консенсус, який досягається в рамках виборчих кампаній між ідеологічно близькими партіями й рухами, є основою консолідації влади. Кінцевим підсумком цього процесу завжди є формування уряду, політика якого однаково підтримується парламентською більшістю, членами самого уряду. У сучасній Україні такого рівня політичного консенсусу ще не досягнуто.

Наведені висновки дослідження є свідченням необхідності подальшого вивчення та узагальнення теоретичних і практичних проблем політичного

консенсусу як перспективного напрямку осмислення політичної культури сучасності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Григор О. О. Філософія політичного консенсусу : монографія; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2019. 355 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Григор О. Глобалізаційні зміни сучасного світу і їх значення для трансформації природи й технологій політичного спілкування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / М-во освіти і науки України. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 15. С. 116–122.

3. Григор О. Теоретико-методологічні засади дослідження консенсусу *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 89 (№ 10). С. 397–401.

4. Григор О. Поняття політичного консенсусу в світлі сучасного політологічного дискурсу. *Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київському нац. ун-ті ім. Т. Шевченка*. Київ : Вадекс, 2014. Вип. 73. С. 419–426.

5. Григор О. Громадянська демократія в сучасному глобалізованому світі. *Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київському нац. ун-ті ім. Т. Шевченка*. Київ : Вадекс, 2015. Вип. 77. С. 282–293.

6. Григор О. Критика тоталітаризму як режиму протистояння народів і культур. *Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київському нац. ун-ті ім. Т. Шевченка*. Київ : Вадекс, 2015. Вип. 79. С. 394–401.

7. Григор О. Досвід політичних консенсусів ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 16. С.129–134.

8. Григор О. Впровадження методології консенсусного підходу до вирішення гострих політичних проблем сучасного світу. *Нова парадигма*. Філософія. Політологія. Соціологія : [журнал наук. праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 126. С. 139–150.

9. Григор О. Поняття консенсусу в сучасній вітчизняній філософсько-політичній думці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання

соціально-політичних дисциплін / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 25. С. 9–16.

Статті у фахових виданнях,

включених до міжнародних наукометричних баз:

10. Григор О. Глобалізаційні зміни сучасного світу. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 94 (3). С. 339–342.

11. Григор О. Ефективна дипломатія як чинник досягнення політичного консенсусу. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 95 (№ 4). С. 356–360.

12. Григор О. Консенсус как технология решения внутривполитических і внешнеполитических противоречий. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 97 (6). С. 352–356.

13. Григор О. Проблеми досягнення консенсусу між державою і суспільством на підставі терпимості й толерантності. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 98 (7). С. 340–345.

14. Григор О. Багатостороння дипломатія як чинник урегулювання міжнародних конфліктів і кризових ситуацій. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 99 (8). С. 351–356.

15. Григор О. Технології політичного спілкування в контексті сучасних глобалізаційних змін. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 100 (9). С. 230–235.

16. Григор О. Гуманітарна освіта як чинник формування загальної культури дипломата-політика. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 137 (10). С. 311–316.

17. Григор О. Консенсус як чинник міжкультурної взаємодії в умовах соціокультурної глобалізації. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ: ЛІК, Вип.12. 2018. С.166–173.

18. Григор О. Формування демократичного світогляду та культури суб'єкта політичного мислення та дії як умова досягнення та реалізації політичного консенсусу. *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні

науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 141 (3). С. 19–24.

19. Григор О. Сучасні виміри дипломатії в умовах конфліктних і кризових ситуацій. *Політикус : науковий журнал*. Вип. № 2. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2019. С. 79–84.

20. Григор О. Консенсус як феномен релігійної ситуації (український контекст) *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2019. Випуск 145 (№ 6). Ч. 3. Політичні науки. 2019. С. 33–38.

21. Григор О. Людство перед необхідністю стабільного світу: конструктивні ініціативи і філософські пошуки консенсусу. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С. 47–53.*

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

22. Бойко А. І., Григор О. О. Політичний консенсус як платформа сталого розвитку. *Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь* : монографія / за заг. ред. О. Ю. Березіної, Ю. В. Ткаченко. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2016. 714 с. С. 13–31.

23. Бойко А. І., Григор О. О. Освіта як соціальна технологія сталого розвитку. *Глобальне партнерство в парадигмі сталого розвитку: освіта, технології, інновації* : монографія / А. І. Бойко, О. О. Григор та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Березіної, Ю. В. Ткаченко ; Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. [вид.], 2017. 524 с. С. 94–102.

24. Grygor O., Boyko A. A mass consumption society in the context of sustainable development. *Global Partnership for Local Sustainable Development: Modern Trends and Best Practices: monograph* / [ed. by L. O Petkova, O. Yu. Berezina, Andrzej Kryński]. Czestochowa, 2018. 207 p. P. 89–104.

25. Григор О. Оцінка рівня глобалізації та аналіз рівня відкритості у України світовому господарству. *Економіка та держава*. 2010. № 10. С. 104–106.

26. Григор О. Засади трансформації світової і національної економічних систем в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 23. С. 75–78.

27. Григор О. Еволюція глобалізаційних змін сучасного світу: до методології дослідження. *Нова парадигма*. Філософія. Політологія. Соціологія : [журнал наук. праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 127. С. 156–165.

28. Григор О. Проблеми сталого розвитку: аспекти розгляду. *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект: матеріали V науково-практичної конференції (28-29 березня 2019 року, м. Черкаси) / Упор. Т. О. Дроздова*. Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2019. С. 65–68.

АНОТАЦІЇ

Григор О. О. Політичний консенсус: детермінанти формування та основи реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019.

У дисертації здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз політичного консенсусу та визначено його роль в умовах сучасного суспільного розвитку. Розглянуто спектр теоретичних і практичних питань, пов'язаних зі природою конфліктного середовища й пошуку шляхів виходу з нього у всіх сферах суспільного життя, що дозволяє говорити про початок формування в політичній науці загальної теорії політичного консенсусу.

Визначено, що практична потреба в здобутті консенсусу робить її надзвичайно актуальною з наукової точки зору, неминуче стимулює дослідження відповідної проблеми політичною наукою. Предметом дослідження є закономірності та особливості консенсусного функціонування політичних інститутів суспільства і держави, що характеризують якісно новий рівень політичних відносин, спрямований на зниження конфліктності, підвищення легітимності й узгодженості функціонування органів влади та громадянського суспільства. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в розробці автором концептуальних положень, що характеризують сучасну роль інституту громадянської злагоди, консенсусних механізмів, з урахування особливостей суспільного розвитку, завдань з подолання конфронтаційності й нетерпимості. Сформульовано концепт, згідно якого політичний консенсус є важливим інструментом досягнення громадянської злагоди, способом цивілізованого вирішення конфліктів і стабілізації суспільно-політичних процесів з метою запобігання загрози розпаду держави та сталого розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: консенсус, консенсусний підхід, політична рівновага, політична згода, толерантність, глобалізація, глобальні проблеми, міжкультурна комунікація, демократичний розвиток, культура політичного консенсусу, політичні цінності, політичний діалог, парламентський консенсус.

Григор О. А. Политический консенсус: детерминанты формирования и основы реализации в условиях современного общественного развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2019.

В диссертации осуществлен комплексный теоретико-методологический анализ политического консенсуса и определена его роль в условиях современного общественного развития. Рассмотрен спектр теоретических и практических вопросов, связанных с природой конфликтной среды и поиска путей выхода из него во всех сферах общественной жизни, что позволяет

говорить о начале формирования в политической науке общей теории политического консенсуса.

Определено, что практическая потребность в консенсусе делает его чрезвычайно актуальным с научной точки зрения, неизбежно стимулирует исследования данной проблемы политической наукой. Предметом исследования выступают закономерности и особенности консенсусного функционирования политических институтов общества и государства, характеризующие качественно новый уровень политических отношений, направленный на снижение конфликтности, повышение легитимности и соответствия деятельности органов власти и гражданского общества. Научная новизна диссертационного исследования заключается в разработке автором концептуальных положений, характеризующих новую роль института гражданского согласия, консенсусных механизмов, с учетом особенностей общественного развития, задач преодоления конфронтационности и нетерпимости. Создан концепт, согласно которому политический консенсус выступает как важный инструмент достижения гражданского согласия, способ цивилизованного разрешения конфликтов и стабилизации общественно-политических процессов с целью предотвращения угрозы распада государства и устойчивого развития современного общества.

Ключевые слова: консенсус, консенсусный подход, политическое равновесие, политическое согласие, толерантность, глобализация, глобальные проблемы, межкультурная коммуникация, демократическое развитие, культура политического консенсуса, политические ценности, политический диалог, парламентский консенсус.

Grigor O. Political Consensus: Determinants of Formation and Fundamentals of Implementation in Contemporary Social Development. – Manuscript.

Thesis for a Doctor of Political Science degree in specialty 23.00.03 – Political Culture and Ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2019.

The dissertation deals with the complex theoretical and methodological analysis of political consensus and determination of its role in the conditions of modern social development. The spectrum of theoretical and practical questions related to the nature of the conflict environment and finding ways out of it in all spheres of public life are considered, which allows to speak about the beginning of the formation of a general theory of political consensus in political science.

World experience shows that civic consent, consensus are fundamental foundations of a highly developed society and a democratic rule of law. Theoretical thought and practice have been insufficiently prepared to address these issues and to formulate mechanisms for making socially significant decisions from the point of view of political consensus, that is, an approach based on stable agreement reached by all parties interested in blocking crisis situations.

It is determined that the practical need for consensus makes it extremely relevant from a scientific point of view, inevitably stimulates the study of this problem by political science. The subject of the study is the laws and features of the

consensus functioning of the political institutions of society and the state, characterizing a qualitatively new level of political relations, aimed at reducing conflict, increasing the legitimacy and coherence of the functioning of government and civil society.

The scientific novelty of the dissertation research is the development of the author's conceptual provisions characterizing the new role of the Institute of Civic Consensus, consensus mechanisms, taking into account the peculiarities of social development, problems of overcoming confrontation and intolerance. The concept has been created according to which political consensus acts as an important tool for achieving civil consensus, a way of civilized conflict resolution and stabilization of socio-political processes in order to prevent the threat of state breakup and sustainable development of modern society.

Political consensus has been shown to be the key to national politics. It is the consensus between nations and peoples that allows not only to stabilize but also to develop cooperation at the level of local as well as inter-national and regional relations. However, these relations are still unmanageable.

It is determined that the implementation of a meaningful decision-making process by consensus is important for a number of reasons. Commitment to the ideal of consensus means a bold rejection of the dominant values of order, hierarchy, competition and leadership in society. The use of consensus rejects the unspoken view that a dictatorship is effective, that people need leaders to understand and pursue their own interests. The advantage of consensus methods as opposed to the power method is obvious. The latter, as shown by world practice, leads to violence, confrontation, the split of society, its disorganization, and in some cases the destruction of opponents. Consensual consent has a positive effect on the formation of the psychological climate in society as a whole and in a particular social organization, taking into account the interests of all its members.

It has been found that political consensus interpretation is based on the presence or accentuation of certain basic political values and norms shared by all major political actors. Political consensus takes place and is realized where political interests intersect (collision) both within the state (society) and internationally.

The main areas of political consensus are outlined. The peculiarities of the formation of consensus relations in different periods of social development are revealed, and it is established that by its very nature consensus forms a new tolerant consciousness of society when recognition of one's interests becomes a condition for the fulfillment of one's own goals and aspirations. It is shown that the existence of consensus, the implementation of its principles in the life of society contributes to the formation of a new consciousness of citizens, under which recognition of other interests is a condition for the implementation of their own.

Key words: consensus, consensus approach, political equilibrium, political consensus, tolerance, globalization, global problems, intercultural communication, democratic development, culture of political consensus, political values, political dialogue, parliamentary consensus.